
Đuro SELEŠ

MA CHE EBREI?

Roden je u Sarajevu 1923. godine kao jedinac Hermana Seleša, mašinskog inženjera, i majke Roze, rođene Špacir. Rat 1941. godine zatekao ga je pri završetku VIII razreda gimnazije.

Posle rata studirao je engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Radio je u SSIP-u, gde je kao savetnik penzionisan 1989. Bio je u službi u našim diplomatskim predstavništvima u inostranstvu u Vašingtonu i Njujorku.

Oženjen je Mirjanom Zdravković-Seleš, akademskim slikarom. Žive u Beogradu.

Rat je počeo 6. aprila 1941, teškim bombardovanjem Beograda i upadom nacističkih i njima savezničkih trupa u Jugoslaviju. Tog dana i na Sarajevo je palo nešto bombi, a jedna od njih pala je upravo na zgradu u kojoj smo stanovali. Bili smo u skloništu (kuća je bila jedna od retkih koja je imala sklonište). Nakon prestanka uzbune, vratili smo se u donekle oštećeni stan, jer se nešto materijala od zgrade prekoputa naše našlo i u našem stanu, uletevši tokom bombardovanja kroz polupana prozorska okna.

To je značilo potpuni prekid normalnog života, kojim smo do tada živeli, mada su u to vreme tamni oblaci već prekrili i ovaj naš region, u dobrim delom porobljenoj i ratom zahvaćenoj Evropi. Naravno da smo kao i ostali (a naročito kao Jevreji) bili obuzeti zlim slutnjama o vremenima koja nas očekuju.

Nekoliko dana stanje konfuzije u kojoj smo se našli, kada se vrlo malo znalo šta se dešava i kada su se čule svakojake glasine o daljoj sudbini ovog dela zemlje, zamenilo je saznanje o kapitulaciji jugoslovenske vojske i o tome da se formira tzv. Nezavisna Država Hrvatska. Bosna, a time i Sarajevo, pripašće toj nacističkoj tvorevini.

Nekoliko dana posle upada nacističkih trupa u Jugoslaviju, nemačka ratna mašina stigla je i u Sarajevo, nakon danonoćne grmljavine motorizovanih trupa i svečanog dočeka koji je priredio jedan deo stanovništva, uz zastave sa kukastim krstovima i ustaškim znamenjem. Bio je to predznak teških vremena.

Uzged rečeno, nemačke trupe su u svojim kolonama imale specijalna vozila u kojima su štampali tzv. marke, naravno bezvredne, ali kojima su „obrstili“ tada još prilično snabdeven grad. Za par dana u dućanima nije bilo ničega. Što se tiče jevrejskih radnji, one su odmah dobile svoje „državne opunomoćenike“. Na taj način bile su oduzete vlasnicima.

Lično smo osetili početak nevolja naredbom da moramo sami da odnesemo radio-aparate na za to propisana mesta. Pošto sam to učinio, imao sam priliku da vidim razne druge stvari koje su već bile oduzimate, kao što su pisaće mašine, čilimi, delovi nameštaja i drugo. Vrlo brzo stigli su razni „propisi“ objavljivani na javnim mestima, među kojima su istaknuto mesto imale zabrane za Jevreje da posećuju javne i kulturne ustanove, da sede u parkovima, itd. Zatim je stigla i obaveza nošenja žute trake sa Davidovom zvezdom, nošenje oznaka sa slovom Ž a na red je došao i prisilni rad. Moj otac je bio određen da ide u obližnju banju Ilidžu, koja je bila žestoko bombardovana zbog toga što je tu nakratko boravila vlada u bekstvu. Trebalo je otkopavati leševe posle bombardovanja. Otac mi nikada o tome nije pričao.

Što se mene tiče, prvi put sam bio pozvan na raščišćavanje nekih magazina i prostorija za školske menze, što je u poređenju sa onim što su drugi iskusili bilo sasvim snošljivo. Međutim, sledeći put kada sam pozvan, bilo je već nešto drugo.

Bilo nas je deseterica, raznih starosti. Određeni smo da odemo u glavnu sarajevsku kasarnu, u kojoj je bila smeštena nemačka vojska i radimo u velikom kasarnskom dvorištu, da cepamo drva. Radili smo po nekoliko sati pre i poslepodne, pod nadzorom dvojice narednika koji su se smenjivali. Interesantno je reći da je njihov postupak prema nama bio različit. Jedan je bio izraziti nečovek, dok je drugi ipak pokazivao ljudska osećanja. Primera radi, ovaj prvi naterao je jednog čoveka iz

naše grupe da cepa veoma čvornovat i tvrd panj, do iznemoglosti. Kada je ovaj čovek (inače slabe fizičke konstitucije) mučeći se oko panja „iznervirao“ našeg nadzornika, ovaj je uzeo u ruke sekiru i sam nekoliko puta besno lupio sekiricom tako da se drvo, već dobro načeto od ranijeg cepanja, raspalo. Zatim je uzeo deo cepanice i čoveka gađao u glavu. Srećom, promašio je. U ovakvoj atmosferi radili smo nedelju dana. Zatim nam je rad produžen za daljih nekoliko dana.

Negde sredinom nedelje, začuli smo neuobičajeno brujanje. Odjednom su se kapije dvorišta otvorile i počeli su da ulaze kamioni, jedan za drugim. Bili smo prilično udaljeni i u početku nismo bili svesni šta se događa. A kamioni su bili puni ljudi svih uzrasta i oba pola. Tu su ih iskrcavali. Mogli smo da primetimo da su nosili na sebi rance, torbe i kofere. To su bili Jevreji, naši sugrađani, koji su u iznenadnoj raciji sakupljeni po gradu i doterani u dvorište kasarne. Nije teško zamisliti kako smo se u tom trenutku osećali, ne znajući da li se među odvedenima nalaze članovi naših porodica, prijatelji i poznanici. S druge strane, nije nam bilo dozvoljeno, čak ni za vreme pauze, da odemo do njih, niti su oni smeli da se približe mestu gde smo mi radili. Kada je došao uobičajeni završetak radnog vremena, nismo znali ni šta će biti s nama jer bi, po logici tog događaja, bilo za očekivati da će nas jednostavno priključiti onima koje su doveli. Toga dana je na dužnosti bio onaj „bolji“ narednik. Izgleda da je znao o čemu se radi. Doveo nas je u neki podrum, zatvorio i rekao da će otići da nam donese službene propusnice kako bismo na taj način koliko-toliko bezbedno otišli do kuće. U tom podrumu smo čamili nekoliko sati, nagadajući šta će biti i obuzeti crnim mislima. Konačno, čovek je došao i doneo nam te papire. Trebalo je stići kući. Naravno da mi je prva pomisao bila da li ću svoje zateći u kući ili ću naići na zapečaćena vrata, što bi značilo da su mi roditelji odvedeni. To kada sam se približavao kući nikada neću zaboraviti. Na sreću, pečata nije bilo, a moja majka, sva uplakana, otvorila mi je vrata pošto je saznala šta se događa. Bila je uverena da sam zadržan sa onima koji su dovedeni.

Racija je bila završena, a ljudi koji su bili odvedeni zadržani su u logoru. Mi smo, ne znajući kud, nastavili da dolazimo na rad kao i ranije. Kontakt sa dovedenima bio je zabranjen. Začudo, od nas desetoro samo je jednog neposredno pogodila nesreća da su mu najbliži, tj. supruga i kćerka, dovedeni u taj logor. U vreme kad je na dužnosti bio onaj „bolji“ čuvar, dozvolio je da žena i dete našeg kolege za vreme

rada budu sa njim i da ne treba da radi. Svaki taj susret bio je svima težak jer nam se tako očito pokazivalo u kakvoj smo se situaciji nalazili.

Nakon nekoliko dana, upravo kada smo završili rad, došlo je do velikog olakšanja. Svi koji su bili dovedeni u logor, pušteni su kućama pa smo mislili da su najcrnje slutnje odagnane i da će se situacija koliko-toliko popraviti. No, sutradan smo, na zaprepašćenje, saznali da su svi ti ljudi tokom noći ponovo isterani iz svojih stanova i odvezeni u već spremne vozove za Jasenovac i druge logore smrti. Ovo je značilo da se ide na totalno istrebljenje Jevreja iz Sarajeva i, naravno, ne samo iz tog grada. Išlo se do te mere (što sam na sreću samo čuo) da je dato obaveštenje da se Jevreji jave određenom policijsko-ustaškom nadležstvu da bi tamo dobili papire na osnovu kojih će se legitimisati. Oni nesrećnici koji su se javili dobili su neke „legitimacije“, ali im je zato pokazano da izadu na vrata, iza kojih su bili kamioni kojima su odvedeni neznano kud.

Krajem godine ipak mi je uspelo da iskoristim legitimaciju koju su tada imali svi članovi familija železničara (moj otac je bio inženjer na železnici), da se dokopam italijanske okupacione zone i stignem u Dubrovnik. Tamo su ustaše imale samo formalnu lokalnu vlast, a prava vlast bila je u rukama Italijana.

U Dubrovnik su stigli i moji roditelji koji su, isto tako uz pomoć nekih papira, na jedvite jade izašli iz Sarajeva, ponevši sa sobom dva kofera.

Negde krajem leta 1942. godine dobili smo obaveštenje od italijanskih vlasti da se određenog dana nađemo na za to određenom mestu sa ono stvari koje smo imali, radi odlaska u internaciju. Nismo bili previše zabrinuti imajući u vidu dotadašnji postupak, a već smo čuli za postojanje logora za internaciju koji je bio neuporediv sa onim zloglasnima, koje smo jedva izbegli.

Internirani smo u logor Kupari, na južnom dubrovačkom primorju. U početku smo mogli slobodno da izlazimo do obližnjih mesta, ali je kasnije naše kretanje ograničeno samo na logor. Polako, život se organizovao unutar logora; boravak je bio snošljiv, mada je to bila neka vrsta zatvora uz odgovarajuću jednoliku i ne baš obilnu hranu. Ubrzo, u proleće 1943. godine, krenule su glasine da ćemo biti premešteni u drugi logor. Rečeno nam je i zvanično da se spremamo za preseljenje, odnosno za odlazak u drugi logor. U međuvremenu u „poseti“ logoru su bili neki nemački oficiri, što je kod nas logoraša izazvalo veliku nervozu.

Ali, ispostavilo se da su razgledali mogućnost smeštaja rekonvalescentna svoje vojske.

Došao je i dan kada smo, spremni za odlazak, sačekali prevoz do broda za ostrvo Rab. Samo putovanje nije bilo loše, jer je za prevoz upotrebljen pristojan putnički brod. Prilikom ukrcavanja članovi posade su sa nevericom gledali kakvi se to ljudi ukrcavaju, posebno imajući u vidu da se tu većinom radilo o starijem svetu, ženama i deci. Sprovodile su nas italijanska žandarmerija i vojska, a nisu mogli da razumeju kuda i zašto nas vode, pa su nas to i pitali. Odgovarali smo da smo Ebrei (Jevreji). Nisu ni to razumeli pa su pitali: „Ma che Ebrei?“ (Ma kako to Ebrei?) u smislu: zar je to neka krivica, zar se zbog toga ljudi progone?

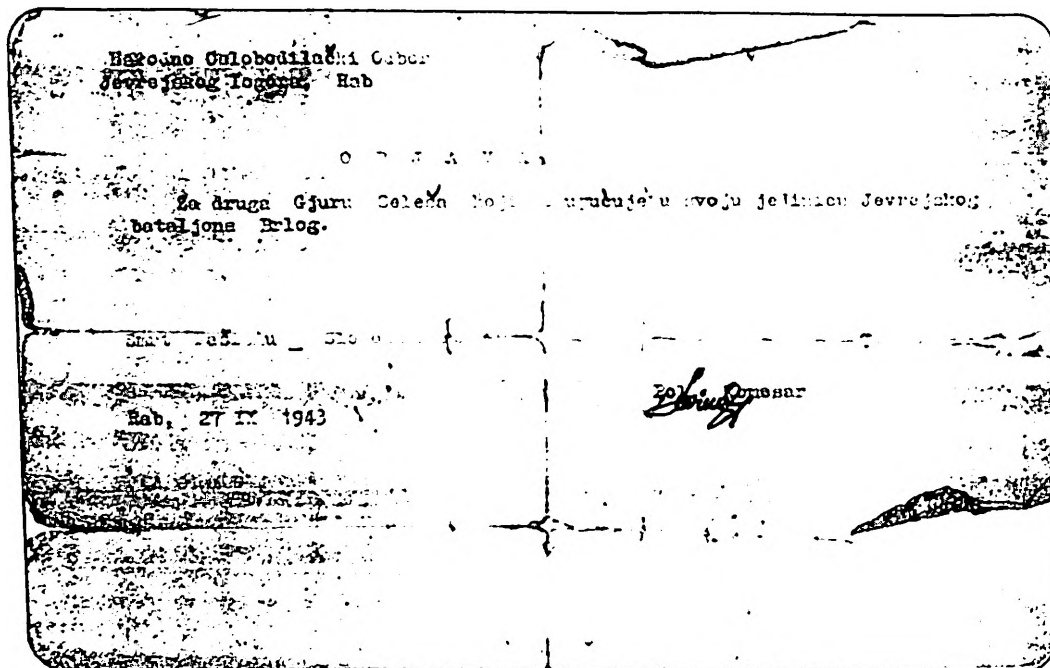
Kada smo sutradan osvanuli na Rabu, bili smo radoznali šta nas čeka. Ali, uskoro smo saznali, a onda se i uverili da smo stigli u pravi koncentracioni logor sa barakama, opkoljenim bodljikavom žicom i stražarskim tornjevima. Iako je logor bio na ostrvu, mora nije bilo na vidiku. Nigde zelenila, samo suva zemlja, pesak i kamen. Bilo nas je tu nekoliko hiljada. Polako smo se navikavali na život u znatno pogoršanim uslovima. Ono što nas je tešilo bilo je da se već nazirao kraj rata i pobeda nad fašizmom. Čak su nas i stražari, italijanski vojnici, bodrili i hrabрили, govoreći da ćemo uskoro svi „a casa“ (kući), što su i sami jedva čekali.

Ipak, do tog vremena je još dosta trebalo. Italija je kapitulirala početkom septembra 1943. i logor je bio raspušten. Mi mladi smo stupili u NOB, a stariji su doživeli razne sudbine.

Moji roditelji su ostali još neko vreme na Rabu. Kada su ubrzo Nemci i ustaše krenuli na ostrvo, nastala je na brzinu sprovedena evakuacija ljudi pomoću čamaca i trabakula, pa su i oni, u poslednjem času, uspeli da se prebace u Italiju, koja je već bila pod saveznicima. Na žalost, bilo je i onih koji to nisu uspeli i čija je sudbina time bila zapečaćena.

Među stradalnicima moram da pomenem tragediju jednog od njih. Reč je o muzičaru i kompozitoru, čijeg se imena više ne sećam. Bio je austrijski Jevrejin koji je za vreme „Anšlusa“, kada su nacisti uzeli vlast u Austriji, uspeo da se prebaci u Jugoslaviju. Nakon mnogih teškoća i prelazaka iz jednog mesta u drugo, uspeo je da se nađe u Dubrovniku baš u vreme kada smo mi bili prebačeni iz Dubrovnika u Kupare. Sa sobom je imao i sav svoj notni materijal.

U samom logoru nastojali smo da se bavimo i nekim aktivnostima, kao što su kulturne, sportske, itd. Tako se došlo do ideje da se napravi opereta čiji bi sadržaj bio naš život u logoru. Za tu svrhu je pomenuti muzičar komponovao muziku i napisao libreto. Cela stvar je prilično uspela pa je i sva italijanska komanda na čelu sa komandantom prisustvovala izvođenju. Naša predstava je naišla na opšte dopadanje. Glavna arija glasila je na nemačkom: „Links die Palmen, rechts das Meer, und der Magen der ist leer“ („Levo palme, desno je more, a stomak je prazan“).

Faksimil objave kojom je Narodno oslobodilački odbor jevrejskog logora na Rabu uputio ĐURU SELEŠA u jedinicu Jevrejskog bataljona

Kompozitor je, nakon raspuštanja logora na Rabu, ostao i dalje na tom ostrvu. A kada je došlo do nagle evakuacije, nije hteo da ode bez svog sanduka sa kompozicijama i notnim materijalom. Nije bilo ni mesta ni načina da se taj sanduk ukrca, a on nije hteo da se od njega razdvoji, smatrajući njegov sadržaj svojim životnim delom i svrhom svog življenja. Tako je postao jedna od žrtava.

U logoru na Rabu formiran je Jevrejski bataljon. Stigli smo u jedinice Banijske brigade. Ubrzo je bataljon rasformiran a mi raspoređeni po jedinicama. Ovo je bilo potrebno zbog našeg neiskustva. U Narodno-

oslobodilačkoj borbi sam učestvovao u borbenim jedinicama i akcijama i u jedinicama područnih komandi Banije i Korduna.

Mada u mladim godinama, bili smo prilično iscrpeni onim što smo prethodno doživeli. I pored nešto teoretske pripreme u logoru, nedostajala nam je praktična vojno-borbena obuka i iskustvo koje smo morali sticati na licu mesta. Bili smo slabo odeveni i obuveni, jer su delovi italijanskih uniformi i obuće, koje smo nabavili još u logoru, bili od slabog materijala.

Kratko vreme po dolasku u jedinicu, trebalo je ići na borbeni položaj. Nastojalo se da se ometu i uspore nemačke jedinice koje su nastupale sa ciljem da zauzmu delove teritorija koje su držale italijanske vojne snage, kao i da spreče jedinice NOB da iskoriste ratni materijal Italijana. Tom prilikom dobar deo nas imao je „vatreno krštenje“. I sam sam, u nekoliko navrata, ne poznavajući teren, izlazio na čistinu, takoreći pred Romelove pustinjske tenkove koji su se tu kretali i pozicionirali. Srećom, bez posledica. Sve se dešavalo oko značajne saobraćajne raskrsnice Generalski stol.

Sećam se iscrpljujućih marševa koji su trajali po više od desetinu časova, bez većeg odmora i često noću, kada smo se forsiranim tempom prebacivali na terene gde su vođene borbene akcije. Pošto nikada nisam bio u tom delu bivše Jugoslavije, bilo mi je sve nepoznato i teško sam se orijentisao što je, verujem, bio slučaj i sa svima ostalima koji su došli iz logora. Uglavnom smo se kretali po terenima Banije, Korduna i Cazinske krajine, tj. severozapadne Bosne.

Već ujesen učestvovao sam u napadu na Cazin. Ušli smo u sam grad. Konfiguracija mu je takva da mestom dominira breg sa utvrdom u kojoj su bili dobro naoružani ustaše i domobrani i koji su nam sa takvog mesta zadali velike teškoće. Bilo je i ranjenih koje smo, uz veliki napor, penjući se strmim brdom, iznosili na sigurno mesto. Imao sam priliku da pomognem i svom dobrom drugu iz logora. Cela akcija je bila uspešna: zarobljen je znatan broj domobrana.

Na jednom maršu preko čestim kišama i snegom natopljenog terena, takoreći po živom blatu, na jednoj cesti na čistini, odjednom se pojavilo nekoliko neprijateljskih aviona, starih dvokrilnih „bregajaca“. Bilo nas je dosta, nekoliko četa. Avioni su nas u laganom kružnom letu, neometano, jer nismo imali nikakvog protivavionskog oružja, mitraljirali iz teških mitraljeza. Polegali smo duž puta u neke plitke jaruge da bi se kako-tako zaklonili. Nažalost, bilo je dosta žrtava, a sećam se da je u dva-tri navrata rafal prošao tik do mene, ali sam, srećom, bio samo

poprskan blatom. Nekoliko momaka ispred i iza mene bili su žrtve ovog napada, a duž celog dela ceste situacija je bila sličan. Jedva sam se, kao i ostali, dokopao obližnje šume i tako izbegao pogibiji.

Ovo nije prošlo bez ozbiljnih posledica ni po mene. U blatu, naročito kada smo prolazili preko oranica, cipele koje sam imao, od pomenute italijanske opreme, skoro su se raspale. U to vreme nije bilo magazina vojne opreme i bilo je veoma teško naći odgovarajuću obuću, tako da sam imao velikih problema. Zima je bila jaka, sneg prilično napadao a ja bio polubos. Uskoro su mi potpuno promrzla stopala. Nisam bio u stanju da se krećem, tako da sam bio otpremljen u bolnicu, gde su konstatovali da i sa bubrežima nešto nije u redu.

Boravak u tadašnjim partizanskim bolnicama bio je težak. To su bile ispražnjene seoske kuće u teže dostupnim terenima, uz nestašice sanitetskog materijala i stalnu opasnost od upada neprijateljskih bandi. Bili smo jednom, sećam se, evakuisani u zadnji čas, kada su na početku sela nailazile neprijateljske bande. Takode, nismo uvek mogli da budemo odvojeni od obolelih od tifusa. Nakon što sam bio zalečen, prekomandovan sam u područnu komandu, gde sam ostao do kraja rata. Pomenuću samo da sam, neko vreme, ponovo bio u borbenoj jedinici, u doba desanta na Drvar. U komandi područja radio sam na poslovima obezbeđenja bolnica, otpremanju ranjenika do mesta odakle su bili transportovani u savezničke bolnice u Italiji, i druge poslove normalizovanja života u oslobođenim područjima, kao što su prosveta i kultura.

Ubrzo nakon završetka rata bio sam demobilisan radi daljeg školovanja.

Moji roditelji vratili su se u Sarajevo, gde sam se sa njima ponovo sreo. Tu sreću da smo dočekali živi kraj rata nisu imali drugi članovi naše familije.

Moj deda po očevoj strani, dr Mavro Seleš bio je lekar u Banjaluci u vreme kada su moderna sredstva prevoza bila retkost, pa je pacijente u okolnim selima obilazio na konju ili fijakerom. Pacijenti su ga voleli i poštovali. Početkom 1941. bio je u penziji. Kada je Banjaluka potpala pod NDH i u njoj zavladao ustaški teror, mnogi ljudi koji su mog dedu poznavali i poštovali, govorili su mu da njemu ne preči nikakva opasnost, jer se pamtilo kakav je bio kao čovek i lekar. Tako je i bilo izvesno vreme. Međutim, u Banjaluci se pojavio ustaški zločinac Vitko Gutić koji je sebe nazivao „gvozdenom metlom“, sa zadatkom da „očisti“

Banjaluku od svih „nepoćudnih elemenata“, naročito Jevreja. I tako su moga dedu u njegovoj 72. godini odveli u Jasenovac.

Moga brata od tetke Hajima-Harija Elijasa streljali su u Beogradu na Tašmajdanu, pri odbrojavanju svakog desetog, od grupe koja je tamo dovedena, a njegovog oca Avrama, industrijalca iz Beograda (vlasnika fabrike „Elka“), koji je uspeo da stigne do Splita, ustaše su nakon kapitulacije Italije odvele da se više nikada ne vrati.